

KISLING ZÉNÓ

A Nemzetiszocialista Tanár Szövetség működése München – Felső-Bajorországban a hatalomátvétel után (1933–1937)

Az a diktatúra, amely Németországban 1933 és 1945 között kialakult, amellel, hogy döntően befolyásolta a világtörténelmet, merőben újfajta hatalmi berendezkedés volt. Ez a totális diktatúra a benne lévő ember teljes egészére igényt tartott, akit a saját képére akart formálni.¹ Ennek a totális államhatalomnak a létrejötte és működése a mai napig sokszor kerül mind a tudományos élet, mind a nagyközönség érdeklődésének középpontjába. Ennek legfőbb oka az a kíváncsiság, amely arra irányul, hogyan létezhetett egy olyan rendszer, amely teljes mértékben kihasználta a benne élőket saját céljainak elérésére. Mindeközben borzalmas tetteket hajtott végre, de a külső szemlélő az 1930-as években mégis azt látta, hogy a benne élők „igazi lelkesedéssel támogatták a rendszert, amely valahogyan új reménnyel, új magabiztossággal és az ország jövőjébe vetett megdöbbentő mértékű hittel töltötte el őket”.² Ennek alapvető társadalmi és politikai okairól rendkívül sok kutató írt, rendkívül sokféle tudományos munkát. Jelen dolgozat szempontjából két tényezőt kívánok kiemelni: egyfelől az első világháborút lezáró békét, amely Németországban két olyan mítoszt is táplált, amely rányomta bélyegét a Weimari Köztársaság működésére,³ másrészt azt a világgazdasági válságot, amely 1929-ben New York-ból indult ki. A tanulmány tárgya az a szakma, amely a szülők és az ifjúsági szervezetek mellett a fő befolyást gyakorolta ebben az időben a fiatal generációkra,⁴ és bár a rezsim vezető személyei mélyen megvetették művelőit,⁵ mégis számítottak rájuk: a népiskolai tanítókra.

A tanulmány alapját a Staatsarchiv München (a továbbiakban: StAM, Münchener Állami Levéltár) iratai alkotják, amelyek a *Nationalsozialistischer Lehrerbund* (a továbbiakban: NSLB, Nemzetiszocialista Tanár Szövetség) működése során keletkeztek, és segítségükkel a következő kérdésekre keresem a választ: Milyen társadalmi helyzetük és feladataik voltak a népiskolai tanítóknak a nemzetiszocialista rezsimben, illetve hogyan viszonyultak a rend-

¹ Winkler, Henrich A.: *Németország története a modern korban 2. köt.* Budapest, 2005. 10.

² Shirer, Willaim L.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása.* Budapest, 1995. 254. Ford. Mészáros Viktor

³ Az egyik a háborús ártatlanság mítosza, míg a másik a tördőfés legendája. Lásd bővebben: Winkler: *Németország története a modern korban 1 köt.*, 362.

⁴ Jarusch, Konrad H. – Armingier, Gerhard: *The German Teaching Profession and Nazi Party Membership: A Demographic Logit Model.* The Journal of Interdisciplinary History, vol. 20. (1989) no. 2. 199.

⁵ Evans, Richard J.: *A Harmadik Birodalom hatalmon.* Budapest, 2014. 268.

szerhez? Miként próbálta megnyerni magának a népiskolai tanítókat a nemzetiszocializmus, vagy ha nem is megnyerni, de miként kívánta saját céljainak szolgálatába állítani őket?

Vizsgálatom nem a teljes nemzetiszocialista oktatásra irányul (terjedelmi korlátok miatt), hanem annak egy szűkebb csoportját, a népiskolai tanítókat és helyzetüket vizsgálja München városában és környékén (e témákat széles körben feldolgozták már birodalmi és tartományi szinten is).⁶ A témakör megfelelő értelmezéséhez a professziódiskurzus hatalomelméleti irányzatát használtam, mivel ez az elmélet elsősorban az adott szakmai csoport és az állam mint hatalom viszonyát állítja középpontba.⁷ Ehhez fel kell tárnunk az adott szakmai csoport társadalmi-gazdasági helyzetét, illetve törekvéseit, így ezzel a megközelítéssel újfajta szemszögből vizsgálható a népiskolai tanítók helyzete a nemzetiszocialista hatalomátvétel előtt, alatt és után. Ennek megfelelően elsősorban a népiskolai tanítói szakmában dolgozók mindennapi életében bekövetkezett változásokra koncentrálok a professziós szervezetek (mint például az NSLB vagy a BLV, amiről a későbbiekben szót ejtek) szerepének változásán keresztül. Ugyanis a német tanítói (és tanári) szakmára jellemző, hogy különböző szervezeteket hoznak létre, amelyek fő célja az egységes és erős fellépés biztosítása tagjaik számára valamilyen külső tényezővel (például az állammal) szemben.⁸ A Nemzetiszocialista Tanár Szövetség ebből a szempontból tekinthető professziós szervezetnek, de szerepe határozottan más lesz a hitleri államban. A szerepváltozás alapvető okai egyfelől a nemzetiszocialista ideológiában, másfelől a német tanítói társadalom szerveződésében kereshetők.

Az ideális nemzetiszocialista tanító

A nemzetiszocialista ideológia nagyban épített a német nemzeteszme 19. században kialakult népi-nemzeti voltára, amitől elsősorban abban különült el, hogy faji-biológiai determinált-ságú.⁹ Ideológia alapvetéseit maga Adolf Hitler fektette le a *Mein Kampf*-ban, ahol a nevelés és az oktatás kérdéséről is kifejti véleményét, amelyre rányomta bélyegét Hitler ifjúkori tapasztalata az iskoláról, melynek fő eleme a tudás és tudomány iránti ellenszenv.¹⁰ Az NSLB működésében kulcsszerepet játszó ideológiai képzés szorosan kapcsolódott a népiség eszmé-áramlatához, mely szerint nem az állam, hanem a népek állnak a történelem középpontjában, a népek és azok összecsapásai alakítják a folyamatokat.¹¹ Ennek megfelelően a nemzetiszocializmus célja a népközösség létrehozása, amelybe beletartozik minden német („természetesen” csak az ideológiailag megfelelő árják).¹²

⁶ Például: Pine, Lisa: *Education in Nazi Germany*. Oxford, 2014.; Feiten, Willi: *Der Nationalsozialistischer Lehrerbund. Entwicklung und Organisation*. Beltz, 1981.; Schäffer, Fritz: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule. Der gleichschaltung der Volksschule in Bayern 1933–1945*. München, 2001.

⁷ Kleisz Teréz: *A professziódiskurzus*. Tudásmenedzsment, 3. évf. (2002) 2. sz. 37.

⁸ Lásd bővebben: McClelland, Charles E.: *The German experience of professionalization: modern learned professions and their organisation from early nineteenth century to the Hitler era*. Cambridge, 1991.; Lamberti, Marjorie: *German Schoolteachers, National Socialism, and the Politics of Culture at the End of the Weimar Republic*. Central European History, vol. 37. (2001) no. 1. 53–82.; Jarusch, Konrad H.: *The Perils of Professionalism: Lawyers, Teachers, and Engineers in Nazi Germany*. German Studies Review, vol 9. (1986) no. 1. 107–137.

⁹ Romsics Gergely: *A német birodalmi gondolat volkisch metamorfózisa a történetírásban*. In: Frank Tibor (szerk.): *Németföldről Németországba*. Budapest, 2012. 220–221.

¹⁰ Lewis, Brenda Ralph: *Hitlerjugend*. Debrecen, 2001. 46.

¹¹ Romsics: *A német birodalmi gondolat*, 220–221.

¹² Németh István: *A népi birodalom álma a Harmadik Birodalomban*. In: Frank (szerk.): *Németföldről Németországba*, 242–262.

Erre alapozva alakította a rezsim pedagógiai alapvetéseit mindenekelőtt Alfred Baeumler és Ernst Krieck.¹³ Az alapvető nevelési eszmények közé került a szellem, a lélek és a test harmonikus együttese, az akarat, a bajtársiasság, a becsület és a hűség kultusza. Így a nevelésben nagy szerepet kapott a testmozgás, a közösségi élmény és a katonás fegyelem, amelyeket Hitler is a nevelés kulcselemeinek tartott, miközben megvetette az intellektuális oktatást:¹⁴ „...a nevelésnek és a fiatalság kiképzésének kell kiirtania a hibák egész sorozatát, melyekkel ma szinte egyáltalán nem törődünk. Mindenekelőtt az elméleti tanítás és testedzés között kell bizonyos egyensúlyt teremtenünk. Amit ma gimnáziumnak nevezünk, az voltaképpen csak torzképe a görög ideálnak. Nevelésünkkel teljesen megfelelünk arról, hogy egészséges lélek csak egészséges testben lakozhat. Különösen akkor bír ez a mondás föltétlen érvénnyel, ha a nép nagy tömegét vesszük szemügyre.”¹⁵

Ahogy a fenti idézetből kiolvasható, radikális váltás történt a tanítói és tanári szakmáról alkotott állami felfogásban, ugyanis míg korábban a gimnáziumok tanárai határozták meg az iskolai polgári műveltségisménnyt, addig a nemzetiszocialisták új feladatot adva a néptanítóknak ennek visszaszorítását tűzték ki célul. Ebben a szellemben „az új állam születésének pillanatában egy új osztály is született: a nép oktatóinak osztálya”.¹⁶ A nemzetiszocialisták a néptanítókról úgy gondolkodtak, hogy azok többek egyszerű tanítóknál: az állam stabil támogatóinak kell lenniük,¹⁷ akik „létrehozzák” azt az új generációt, amely a nemzetiszocializmus szellemében születik, teljes odaadással a népéért él, dolgozik, és ha szükséges, fel is áldozza önmagát érte.¹⁸ Ennek eléréséhez azonban a néptanítókat is át kellett nevelni a nemzetiszocializmus szellemében.

A német tanítói szakma a két világháború között

A német tanítói (és tanári szakma) fejlődésében fontos szerepet játszott az a történelmi korszak, amelyben lezajlott professzionalizációjuk, azaz a Császári Németország 1871–1918 közötti időszaka.¹⁹ E folyamat következményeként a különböző szinteken tanító pedagógusok között az első világháború végére jelentős ellentétek alakultak ki.²⁰ A két világháború közti években a tanítók elsősorban az ellentétek mérséklésére és saját gazdasági-társadalmi szerepük növelésére törekedtek. Az általános iskolai tanítók elégedetlenek voltak a Császári Birodalomban betöltött helyzetükkel, így bizakodva várták a weimari időszakot,²¹ míg a középiskolai tanárok elégedettek voltak a múltban elért eredményekkel, és egyfajta lenézéssel tekintettek az általános iskolai tanítókra.²² Az első világháború végén az általános iskolai tanítókat tömörítő szervezetek komoly erőfeszítéseket tettek sérelmeik orvoslásáért, helyzetük javításáért. Sérelmeik között a legfontosabb az volt, hogy míg a középiskolai tanárokat az állam által elismert felsőfokú képzésben részesítették, így válhattak szakmabeliekké, addig

¹³ Alfred Baeumler (1887–1968): a drezdai egyetem professzora, 1933-tól NSDAP párttag. Ernst Krieck (1882–1947): általános iskolai tanító, majd a heidelbergi egyetem oktatója. Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 5.

¹⁴ Jarusch: *The Perils of Professionalism*, 129.

¹⁵ Hitler, Adolf: *Mein Kampf* (harcom). Budapest, 1997. 208–209. Ford. Ungvári Gyula.

¹⁶ Pine: *Education in Nazi Germany*, 24.

¹⁷ Pine: *Education in Nazi Germany*, 24.

¹⁸ Szabó Csaba: *A diktatúrák iskolapolitikája*. 2008. <https://vigilia.hu/regihonlap/2008/11/szabo.htm>, letöltés: 2018. nov. 25.

¹⁹ Lásd bővebben: McClelland: *The German experience of professionalization*, 98–106.

²⁰ Lamberti: *German Schoolteachers*, 55.

²¹ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 51.

²² McClelland: *The German experience of professionalization*, 205.

az általános iskolai tanítóknak nem létezett elismert felsőoktatási rendszerük. Emellett végig napirenden tartották a fizetésemelések kérdéskörét is, ugyanakkor a finanszírozást illetően erősen vitatott volt, miszerint az az állam vagy a tagállamok feladata.²³ Az első kérdéskörben sikert értek el. Az 1918–1919-es alkotmányozó nemzetgyűlésen ugyanis elfogadták azokat a tanügyi cikkelyeket, amelyek előírták az általános iskolai tanítók felsőfokú képzését,²⁴ igaz, több tényező folytán csak hosszú viták sora után.²⁵ A képzést előíró törvényt végül 1920-ban vezették be,²⁶ de annak végrehajtása a tagállamok hatáskörébe került, mivel a weimari politikai pártok (például a szociáldemokraták és a centrum párt) véleménye jelentősen különbözött az iskolapolitika kapcsán.²⁷ Így tagállamonként eltérő megoldások születtek (Bajorországban csupán a meglévő képzést emelték akadémiai szintre, a képzésben változás nem történt).²⁸ Mind a tanítók, mind a tanárok életében komoly változások következtek be az 1929-ben kirobbant nagy gazdasági világválság következtében. A válság időszakában az általános iskolai tanítók és az állam kapcsolata rendkívül megromlott. Elsősorban a Brüning kormányzat²⁹ által kibocsájtott elnöki szükségrendeletek nyomán végrehajtott fizetéscsökkentések és elbocsájtások játszottak ebben fontos szerepet,³⁰ amelyek együtt jártak a korai nyugdíjazásokkal és a munkanélküliséggel. Ez utóbbi különösen súlyosan érintette a fiatal néptanítókat.³¹ A válság előtt 8400–12 600 Birodalmi Márka éves átlagfizetése volt a tanároknak, amelynek az általános iskolai tanítók csak körülbelül a 60%-át kapták meg. Az 1930-as években ez rendkívül kevésnek bizonyult az infláció miatt.³² Megélhetésüket kisebb állami hivatalok vállalásával igyekeztek biztosítani.³³ Ez a rendkívül rossz szociális-gazdasági helyzet erős létbizonytalanságot eredményezett a néptanítók körében, így ez a társadalmi réteg fogékony volt a helyzetük javítására irányuló politikai jelszavakra, köztük a nemzetiszocialista hívószavakra is. Ugyanakkor Shirer azon kijelentését, hogy a „legtöbb tanár náci érzelmű volt vagy párttag”,³⁴ érdemes tovább árnyalni. Érdekes azonban azt is megemlíteni, hogy a tanítói szakma demoralizálódására a Német Tanár Szövetség elnöke is figyelmeztette az állami vezetőket már 1932-ben.³⁵ Erre alapozva a történeti kutatásban teret nyert az a teória, miszerint a népiskolai tanítók többsége aktívan részt vett a náci párt működésében az alsóbb hivatali szinteken.³⁶ Ennek igazolására és további részletezésére végezte kutatásait 1989-ben Konrad Jarusch és Gerhard Armingier a Berlin Document Centerben őrzött NSLB tagsági kártyák vizsgálatára alapozva.³⁷ Ezek a tagsági kártyák kellően reprezentatívnak

²³ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 51.

²⁴ McClelland: *The German experience of professionalization*, 205.

²⁵ Winkler: *Németország története 1 köt.*, 362–366.

²⁶ Lamberti: *German Schoolteachers*, 56.

²⁷ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 51.

²⁸ McClelland: *The German experience of professionalization*, 207.

²⁹ Heinrich Brüning (1885–1970): 1930 márciusa és májusa között Németország kancellárja, az úgynevezett elnöki kabinetek közül az elsőnek a vezetője. Az elnöki kabinetek szükségrendeletekkel, a parlament nélkülözésével irányították Németországot 1930–1933 között. Erre az alkotmány adott jogot a birodalmi elnöknek. Lásd bővebben: Winkler: *Németország története 1 köt.*, 437–489.

³⁰ Lamberti: *German Schoolteachers*, 57.

³¹ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 52.

³² McClelland: *The German experience of professionalization*, 208.

³³ McClelland: *The German experience of professionalization*, 210.

³⁴ Shirer: *A Harmadik Birodalom*, 223.

³⁵ Lamberti: *German Schoolteachers*, 57.

³⁶ Lamberti: *German Schoolteachers*, 53.

³⁷ Kutatásom során a müncheni levéltárban is találkoztam ilyen tagsági kártyákkal, így ezzel kapcsolatban érdemes felvetni további, helyi szintű kutatások esetleges szükségességét, relevanciáját.

számítanak, ugyanis az NSLB 1939-re az oktatással, neveléssel foglalkozó személyek 97%-át a tagjai között tudhatta az óvónőktől az egyetemi tanárokig.³⁸ Eredményeik megerősítik, hogy a tanítók és tanárok felülreprezentáltak voltak a nemzetiszocialista államgépezetben, és azt is kimutatták, hogy a legaktívabban a protestáns, fiatal, közepes nagyságú városokban élő tanítók és tanárok vettek részt a mozgalomban.³⁹ A tanítók többsége abból a középosztályból származott, amely egyébként is nyitottabb volt a nemzetiszocializmusra, másrészt a tanítói szakma demoralizálódása nyomán is igény mutatkozott körükben egy tekintélyelvű rendszerre.⁴⁰ Azonban már Lamberti is felhívja a figyelmet arra, hogy ez elsődlegesen a Brüning-kormányzat intézkedéseinek volt köszönhető.⁴¹ Így túlzás lenne azt állítani, hogy a tanítók államapparátusbeli magas számából egyértelműen következett, hogy a hatalomátvétel után egyből „náci szelleművé” vált az iskolai élet is a tanítók nemzetiszocializmussal való szimpátiája következtében.⁴²

Bajorországban mint tradicionálisan katolikus többségű államban külön érdekes kérdés felekezeti szempontból vizsgálni a népiskolai tanítók hozzáállását a nemzetiszocializmushoz. Schäffer megemlíti, hogy a néptanítók egy része számára a nácik felekezettelenes retorikája igen vonzó volt.⁴³ Ugyanakkor az a kérdés is felvethető, hogy ha a néptanítók nagy mértékben a rendszer támogatóinak számítottak, miért tartott olyan hosszú ideig, míg az NSLB-nek sikerült magába olvasztania a többi néptanítói szervezetet.⁴⁴

A német tanítói és tanári szakmára ugyanis egyaránt jellemző volt, hogy tagjai különböző szervezetekbe tömörültek. Ezek a szervezetek valamilyen politikai párt szervezeti keretében jöttek létre, de a párttagság kötelezősége nélkül, és a párt egyfajta szélesebb politikai csoportjaként írhatók le.⁴⁵ Ezen szervezetek segítségével igyekeztek érdekeiket képviselni és céljaikat elérni a szakmában lévők. Emellett a szervezetek különböző programokat szerveztek, baleset, rablás és tűz esetén pedig próbálták segíteni tagjaikat.⁴⁶ A válság alatt is igyekeztek kiállni tagjaik mellett, még úgy is, hogy ez számukra jelentős anyagi kiadásokat jelentett.⁴⁷ A két világháború közötti időszakban számos ilyen szervezet létezett, amelyek mind országos, mind helyi szinten megszervezték magukat. A két legnagyobb a *Deutscher Philologenverband* (Német Filológusok Szövetsége) volt, amely a középiskolai tanárokat tömörítette, és a liberális jobboldali pártokhoz kötődött, illetve a *Deutsche Lehrerverband* (a továbbiakban: DLV, Német Tanítószövetség), ami az általános iskolai néptanítókat szervezte egybe a szociáldemokratákhoz és a Német Néppárthoz (DDP) kapcsolódva.⁴⁸ Érdemes kiemelni, hogy a DLV közel 150 000-es taglétszámával a Weimari Köztársaság legnagyobb taglétszámú népi iskolai tanító szervezetének számított.⁴⁹ Tanulmányunkban a DLV bajorországi alszervezete, a *Bayerische Lehrerverein* fontos szerephez jut.

³⁸ Jarusch–Arminger: *The German Teaching Profession*, 198–199.

³⁹ Jarusch–Arminger: *The German Teaching Profession*, 201.

⁴⁰ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 53–54.

⁴¹ Lamberti: *German Schoolteachers*, 55.

⁴² Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 55.

⁴³ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 53.

⁴⁴ Ez a folyamat ugyanis 1937–1938-ig eltartott.

⁴⁵ McClelland: *The German experience of professionalization*, 176–177.

⁴⁶ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 119.

⁴⁷ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 52.

⁴⁸ McClelland: *The German experience of professionalization*, 175–180.

⁴⁹ Jarusch: *The Perils of Professionalism*, 112.

A hatalomátvétel és az általános iskolai tanítók

A *Nationalsozialistischer Lehrerbund* (NSLB, Nemzetiszocialista Tanár Szövetség) története 1927-re nyúlik vissza, amikor egy fiatal tanító, Hans Schemm (1891–1935) megszervezte azokat a helyi csoportokat Bajorországban, Szászországban és Thüringiában, amelyekből később kifejlődött az országos szervezet.⁵⁰ Schemm úgy nevezett „rég harcos”⁵¹ volt, aki már a kezdetekkor csatlakozott a nemzetiszocialista mozgalomhoz, és aktívan részt vett a párt korai tevékenységében. A birodalmi szintre lépő NSLB-t azonban hivatalosan csak 1929. április 21-én alapították meg Bayreuthban (Bajorországban), szintén Schemm vezetésével.⁵² Ekkor a szervezet alig számlált összesen 200 tagot.⁵³

A korai időszakban aktív toborzó és szervező munkát végzett a fent említett pár száz fő, aminek köszönhetően 1929 augusztusára, már az ország számos pontján elterjedt a szövetség.⁵⁴ A szervezet elsősorban a fiatal, húsz-negyven éves, radikalizálódott tanítók és tanárok körében volt sikeres, akik a már tárgyalt tényezők következtében kiábrándultak a Weimari Köztársaságból.⁵⁵ Számukra vonzóak voltak az antiklerikális jelszavak, a bolsevikok elleni fellépés hirdetése, a tekintélyelvűség és a határozott politikai fellépés, amelyet a nemzetiszocialisták hangoztattak.⁵⁶ A Bayreuth alá rendelt csoportok 1931-től az NSDAP *gau* rendszeréhez igazodva szervezték meg megyei és helyi irodáikat, és végig intenzív előadó- és propagandatevékenységet folytattak,⁵⁷ ekkor azonban az NSLB jogilag még nem tartozott a párt szervezeti kereteibe. Ebben az időszakban az NSLB célja egyértelműen az NSDAP hatalomra jutásának segítése, de megfogalmaztak néhány a tanítók és tanárok érdekeit képviselő pontot is (például az általános iskolai tanítók akadémiái képzése kapcsán).⁵⁸ Hosszú távra pedig azt a célt tűzte ki Schemm, hogy az NSLB az egyetlen tanár és tanító szövetséggé váljon, magába olvasztva vagy felszámolva a már létező szervezeteket.⁵⁹

A kezdeti kétszáz fős tagság a rendkívül intenzív propaganda- és előadói tevékenység ellenére is csak lassan bővült, de a növekedés folyamatos volt. 1932 tavaszáig 4000 fő csatlakozott. Majd szeptemberben már 9000 főt tudhatott a kötelékében az NSLB.⁶⁰ Ez a néhány hónapos gyors növekedés egybeesik az NSDAP legnagyobb választási sikerével 1932 nyarán,⁶¹ ezt követően azonban szintén csak kis mértékben növekedett a szervezet létszáma, és 1933 elejére is csak 11 000 főt számlált.⁶² Hitler 1933. január végi hatalomra kerülésével azonban az NSLB taglétszáma is rohamos növekedésnek indult, 1933 közepére már 220 000,

⁵⁰ Patet, Robert: *Der nationalsozialistische Lehrerbund*. „Gau Schleswig-Holstein”. Demokratische Geschichte, Jg. 10. (1996) Nr. 1. 208.

⁵¹ „Rég harcosnak” nevezték azokat az NSDAP párttagokat, akik már 1933 előtt csatlakoztak a párt-hoz.

⁵² Feiten: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 43.

⁵³ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 93.

⁵⁴ Broszat, Martin: *Bayern in der NS-Zeit, I*. München, 1977. 528.

⁵⁵ Pine: *Education in Nazi Germany*, 17.

⁵⁶ Lamberti: *German Schoolteachers*, 64.

⁵⁷ Patet: *Der nationalsozialistische Lehrerbund*, 208.

⁵⁸ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 93.

⁵⁹ Finger, Jürgen: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund (NSLB) in Bayern 1933/34. Konkurrenzkampf und Richtungsstreit im Prozess der „Gleichschaltung”*. In: Wirsching, Andreas (Hg.): *Das Jahr 1933. Die nationalsozialistische Machteroberung und die deutsche Gesellschaft*. Göttingen, 2009. 228.

⁶⁰ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 93.

⁶¹ Székely Gábor: *Háborúk, forradalmak és a fasizmus kora. Válogatott tanulmányok és írások*. Budapest, 2015. 426.

⁶² Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 227.

az év végére pedig 250 000 tagja volt a szervezetnek.⁶³ A rohamos taglétszám-növekedés több okra is visszavezethető.⁶⁴ Ezek közül kettő emelhető ki fontossága miatt a hatalomátvételt követő időszakban. Személyi szinten a csatlakozás legfontosabb oka McClelland szerint általában a személyes biztonság igénye, illetve a szakmai karrier utáni vágy volt, a legtöbb ember úgy gondolta, ezt csak akkor érheti el, ha csatlakozik a nemzetiszocialista szervezetekhez.⁶⁵ Ebben nem is nagyon tévedett a kor embere, amit remekül bizonyít az a fennmaradt dokumentum, amelyben egy központi utasítás az alábbiakat fogalmazza meg az iskolaigazgatók személyével kapcsolatban: „...a párttagság nem kötelező, de kívánatos egy iskolaigazgatótól”.⁶⁶ A másik fontos ok az NSLB azon célkitűzése volt, hogy egyedüli tanító és tanár szervezetként működjön az egész birodalomban, amit a hatalomátvétel után végül el is ért, de csak egy viszonylag hosszabb folyamat után.⁶⁷ A *gleichschaltung*nak (amely egyfajta egységesítést, egybeolvasztást jelent, és az egész nemzetiszocialista hatalomátvételre jellemző fogalom) nevezett folyamat jegyében az állam minden részterületén végrehajtották a teljes felügyelet és koordináció kiépítését.⁶⁸ Ez a folyamat azonban a tanítók és tanárok körében nem egységesen zajlott le a birodalomban, területenként a meglévő szervezetektől és a vezető személyek kilététől erősen függött, így más-más módon ment végbe.⁶⁹ Általánosságban azonban megállapítható, hogy az NSLB két módszerrel érte el a célját. Az egyik a meglévő szervezetek vezető testületeinek felforgatása és a saját embereikkel való feltöltése volt, másrészt fúziós szerződéseket kötöttek a szervezetekkel, így azok betagozódtak az NSLB-be.⁷⁰

Bírodalmi szinten az első nagy lépés az egység felé az 1933. április 8–9-én megrendezett NSLB találkozó volt Lipcsében, ahol közel 3500 tanár és tanító jelenlétében Schemm bejelentette a *Deutsche Erziehungsgemeinschaft* (a továbbiakban: DEG, Német Pedagógusközösség) létrehozását, amely egy az NSLB által vezetett össznémet tanár- és tanítószervezet tervezete, amelybe minden németországi tanár- és tanítószervezetnek be kellett lépnie. Érdekessé, hogy erre az első ülésre a katolikus tanár- és tanítószervezetek vezetői nem kaptak meghívást,⁷¹ velük Schemm külön tárgyalt ebben az időszakban.⁷² A második lépésre is Lipcsében került sor 1933. május végén, június elején, amikor Schemm a szintén nagy létszámú megjelenő tanító- és tanárszövetségek vezetőivel aláíratott egy szándékosan több értelmű dokumentumot, amellyel elismerték az NSLB vezető szerepét a DEG-en belül, mely azonban egyben azt az illúziót is keltette, hogy a önálló tevékenységre továbbra is lehetőségük lesz.⁷³ A harmadik és egyben legfontosabb ülés 1933. július 8–9-én Magdeburgban zajlott le, ahol gyors tárgyalások után és erős állami nyomásra 48 szervezet és ezek 111

⁶³ Broszat: *Bayern in der NS-Zeit*. I. 528.; Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 93.

⁶⁴ Ez a gyors növekedés más társadalmi csoportoknál is megfigyelhető, és általában véve az NSDAP nyomására történt a csatlakozás. Broszat: *Bayern in der NS-Zeit*. I., 528–529.

⁶⁵ McClelland: *The German experience of professionalization*, 220.

⁶⁶ Richtlinien. Staatsarchiv München III. NSDPA 3 Angeschlossene Verbände. 6 NS-Lehrerbund. 1. Gauverwaltung München-Oberbayern. (a továbbiakban: StAM) 3.6.1.1. 980. 42. München. [évszám nélkül]

⁶⁷ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 93.

⁶⁸ Lásd: a tagállamok egybeolvasztása, a szakszervezetek egy szervezetbe való tömörítése stb. Shirer: *A Harmadik Birodalom* id. mű; Winkler: *Németország története 2 köt.* id. mű; McClelland: *The German experience of professionalization*, id. mű.

⁶⁹ Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 224.

⁷⁰ Feiten: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 55.

⁷¹ Feiten: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 55–56.

⁷² Feiten: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 58.

⁷³ Feiten: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 60–63.

alszervezete elismerte az NSLB-t mint egyetlen tanár- és tanítószervezetet, egyben kimondták csatlakozásukat is ahhoz. A szervezetek aláírtak egy öt pontból álló dokumentumot, amelynek 4. és 5. pontja lényegében leszögezi, hogy az NSLB-n kívül minden más szervezet felosztható, és tagjaiknak csatlakozniuk kell az NSLB-hez. Ezt követően 1933 nyara és ősze azzal telt, hogy az NSLB emberei belülről igyekeztek bomlasztani a meglévő szervezeteket. Erőszakos fellépésekkel, fenyegetésekkel, ígéretekkel csábították a tagokat a régi szervezetekből az NSLB-be,⁷⁴ illetve végrehajtották a fent említett 4. és 5. pontot.⁷⁵ Magdeburg nem maradt hatás nélkül, és mint fentebb a taglétszám változások kapcsán láttuk, a tanárok és a tanítók nagy többsége az 1933–1934-es tanév során belépett az NSLB kötelékébe.⁷⁶

A fenti eseményekkel egy időben az NSLB vezető személyeinek pozíciói megerősödtek a pártban, de szervezeti felépítése kezdetleges állapotban volt, vagy nem is létezett. Ez igaz még olyan helyeken is, mint például München, ahol már a kezdetek óta erős propagandatevékenység folyt.⁷⁷ Az 1933–1934-es NSLB sikereket azonban a párton és a kormányon belül nem feltétlenül üdvözlöttek. Az első konfliktusok Schemm és Wilhelm Frick⁷⁸ belügyminiszter között alakultak ki.⁷⁹ A tartományok gleichschaltolása ugyanis Frick minisztériumához tartozott, és mivel sok tanár és néptanító vállalt kiegészítő foglalkozásként hivatalokat, korántsem volt érdektelen kérdés sem Schemm, sem Frick számára, hogy az utóbbi mekkora befolyásra tud szert tenni a tanárok és a néptanítók felett.⁸⁰ A kérdést egy harmadik személy, Bernhard Rust⁸¹ tudomány-, oktatás- és kultúraügyi miniszter döntötte el, aki Schemm mellett foglalt állást. 1934 februárjában egy hármastalálkozón Rust nyomására Frick szabad mozgásteret biztosított Schemmnek és az NSLB-nek.⁸² Ugyanakkor az NSLB természetesen soha sem rendelkezett akkora politikai befolyással, hogy valós konkurenciát jelentsen az államnak és a pártnak.⁸³ Ezt követően, 1934. szeptember 1-jétől az NSLB-t jogilag is az NSDAP-hoz kapcsolták, és az úgynevezett kapcsolt egyesületek⁸⁴ alcsoportjaként a párt keretében folytatta működését.⁸⁵ Ennek megfelelően felépítése is a párt szervezetéhez igazodott: a korábban létrehozott bayreuth-i vezetőség alá tartozó legnagyobb területi egységek: a *gau*, ezek alá a *kreis* (kerületi), majd a legalsó szinten az *ort* (helyi) csoportok tartoztak.⁸⁶ 1935-ben Schemm egy balesetben életét veszítette, ezt követően Fritz Wächtler vette át az

⁷⁴ Broszat: *Bayern in der NS-Zeit*. I., 529.

⁷⁵ A dokumentum pontjainak eredeti szövegét lásd: Feiten: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, id. mű. 61.

⁷⁶ Evans: *A Harmadik Birodalom hatalmon*, 261.

⁷⁷ Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 228.

⁷⁸ Wilhelm Frick, a nemzetiszocialista kormány belügyminisztere 1933–1943 között. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119055201.html> (letöltés: 2018. okt. 28.)

⁷⁹ Feiten: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 67.

⁸⁰ Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 231.

⁸¹ Bernhard Rust, a nemzetiszocialista kormány tudomány, oktatás és kulturális életért felelős minisztere 1934–1945 között. https://www.deutsche-biographie.de/sfz64592.html#ndbcontent_genealogie (letöltés: 2018. okt. 28.)

⁸² Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 234.

⁸³ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 96.

⁸⁴ Az NSDAP szervezeti felépítésében két nagy csoportra bontották a hozzá kapcsolódó szervezeteket. Az egyik az úgynevezett alszervezetek (például: SS, Hitlerjugend), míg a másik nagy csoport a fent említett kapcsolt szervezetek (*angeschlossene Verbände*). Lásd bővebben: Waldhoff, Christian: *Verfassungsgeschichte*. <https://waldhoff.rewi.hu-berlin.de/doc/verfassungsgeschichte-zusatzfohlen.pdf> (letöltés: 2018. okt. 28.)

⁸⁵ Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 233.

⁸⁶ Pine: *Education in Nazi Germany*, 18.

NSLB irányítását, aki határozottabb fellépéssel 1937–1938 fordulójára a még megmaradt és ellenálló szervezeteket is beolvasztotta.⁸⁷ Az 1937-ig ellenálló szervezetek egyike a Bajorországban működő, fentebb már említett *Bayerische Lehrerverein*, amely fontos szerepet játszott a gleichschaltolás elhúzódsában.

Az 1861-ben alapított és 1933-ban közel 9000 taggal rendelkező *Bayerische Lehrerverein*, amely a szociáldemokratákkal rokonszenvező DLV (*Deutscher Lehrerverband*) bajorországi alszervezetének tekinthető, már az 1930-as év közepétől megkezdte csatározásait az NSLB-vel,⁸⁸ majd 1933 után kihasználva a fent leírt konfliktust az NSLB és a belügyminisztérium között, önállóságát egészen 1937-ig megtartotta.⁸⁹ A folyamatot egy 1938 körül, a müncheni NSLB irodában keletkezett dokumentum is rögzíti. Ebben világosan leírják mind az NSLB, mind a BLV céljait, természetesen az NSLB szempontjából. A BLV-t mint a vörösöket, azaz a szociáldemokratákat és a kommunistákat támogató néptanítói szervezetnek minősítik. Ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy 1933 után sikerült nemzetiszocialista vezetést állítani az élére, de ez a vezetés sem hajlandó alárendelni magát az NSLB-nek. Végül azonban a párt nyomására sikerült felszámolni az ellenállást, és a BLV-t is feloszlatták.⁹⁰ A rövid összefoglalást, amelyet ez a dokumentum ad, azonban érdemes árnyalni valamelyest a német történeti kutatások tükrében. A nemzetiszocialista hatalomátvételt követően, már 1933 márciusában sikerült leváltani a BLV vezetését. A szervezet élére az a Josef Bauer (1881–1958) került, aki már 1923 óta az NSDAP tagja, és elkötelezett, „régis harcosa” a pártnak.⁹¹ Az ő propagandamunkája nyomán 1933 nyarán a BLV vezettestülete ellenszavazat nélkül elfogadta az alapszabályzat módosítását,⁹² ennek megfelelően elmondható, hogy a BLV is beállt a nemzetiszocialista rezsim támogatói közé. Önállóságának fennmaradása is inkább a hagyományokból és Bauer erős vezető személyiségéből fakadt, oka pedig elsősorban anyagi jellegű volt (például: újságkiadások, tagdíjak kezelése).⁹³ Ennek a konkurenciaharcnak a BLV és az NSLB között helyi szinten is maradtak lenyomatai,⁹⁴ például az NSLB központjából, Bayreuthból származó egyik utasítás másolata, amely felszólítja Bauert, hogy vonja vissza egy megjelent cikkét, amelyben a BLV önállósága mellett foglalt állást.⁹⁵ Miután azonban Frick elveszítette a hatalmi harcot Schemmel szemben, a BLV önállóságának a kérdése is újra napirendre került. 1934-ben Bauernek még sikerült megegyeznie Schemmel,⁹⁶ ám az utóbbi halála után Wächtlers megkérdőjelezte a BLV önállóságának létjogosultságát. Rudolf Hess⁹⁷ segítségével bírósági úton felszámoltatta a BLV-t, amely 1938 januárjára megszűnt, tagjai pedig betagozódtak az NSLB-be.⁹⁸

⁸⁷ Broszat: *Bayern in der NS-Zeit*. I., 530.

⁸⁸ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 100.

⁸⁹ Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 237.

⁹⁰ Bericht. StAM III. 3.6.1.2. 981. 229–232. München, 1934.

⁹¹ Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 234.

⁹² Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 108.

⁹³ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 126.

⁹⁴ Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 233.

⁹⁵ Richtlinien. StAM III. 3.6.1.1. 980. 168. München. [évszám nélkül]

⁹⁶ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 116–118.

⁹⁷ Rudolf Hess (1894–1987): Nemzetiszocialista politikus, aki Hitler legfőbb helyettesének és segédének számított egészen 1940-ig. (<https://www.dhm.de/lemo/biografie/biografie-rudolf-hess.html> (letöltés: 2018. okt. 29.).

⁹⁸ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 104–125.; Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 234–238.

Az általános iskolai tanítók ideológiai képzése szempontjából azonban fontos tényező volt, hogy Bajorországban az NSLB nem tudott azonnal kizárólagos pozíciót szerezni, mint látni fogjuk, egészen 1936-ig gyakoriak a kis létszámban látogatott foglalkozások, a folyamatos panaszok a többszörös tagságra (azaz egy személy egyszerre több szervezetnek is a tagja), ami nehezítette az NSLB működését. Mind Schäffer, mind Finger azon a véleményen van, hogy bár a BLV-t felszámolták, ez inkább csak gyengítette az NSLB-t. A népiskolai tanítók továbbra is skandálták Bauer nevét a gyűléseken, a legtöbben a BLV saját újságját, a *Bayerrische Lehrerzeitung*-ot olvasták, igaz, ez is nemzetiszocialista szerkesztők kezében volt.⁹⁹ A különböző szociális helyzetben élő és eltérő gondolkodásmódú népiskolai tanítók egy szervezetbe olvasztása tovább növelte a különbségeket, ami nem kedvezett az NSLB egységének, így nem meglepő, hogy amikor 1943-ban a szervezet feloszlata mellett döntöttek, az könnyen véghez vihető volt.¹⁰⁰

Összeségében megállapítható, hogy a nemzetiszocialistáknak már 1933–1934 folyamán sikerült átvenni az iskolai és tanítói szervezeteken belüli vezető pozíciókat Bajorországban, de az NSLB szervezeti és rendszerszintű kiépülése csak lassan ment végbe, mivel azt a fentebb bemutat konkurenciaharc jelentősen hátráltatta. Érdekes azonban, hogy a többségében katolikus Bajorországban rendszerszintű felekezeti ellenállásra nem került sor. Ugyanis egyrészt a népiskolai tanítók tradicionálisan felekezetellenesek voltak, így inkább a BLV-t választották,¹⁰¹ másrészt a bajorországi katolikus tanítószervezet tagjai elsősorban megélhetési okokból már 1933 közepére beléptek az NSLB-be, így önálló szervezetük már 1933 augusztusára megszűnt.¹⁰² Atrocitások azonban érték a katolikus tanítókat elsősorban tanítási módszereik és világnézetük miatt, amely olykor nem volt összeegyeztethető a nemzetiszocialisták által megfogalmazott világnézettel.¹⁰³

Az ideológiai átképzés München – Felső-Bajorország területén

München városa, illetve a városhoz tartozó Felső-Bajorország az NSDAP működésének korai időszakában a dél-bajorországi igazgatás alá tartozott, majd a hatalomátvételt követően újra szervezték a *gau* rendszer alapján, így Bajorországban hét *gau*-t hoztak létre, amelyből az egyik a müncheni. Az élén Adolf Wagner¹⁰⁴ állt, aki igyekezett hivatalából fakadóan minden segítséget megadni az NSLB működéséhez. Az NSLB történetének felvázolása közben láthatuk, hogy München városa és környéke az egyik legelső terület volt, ahol az NSLB megkezdte működését.¹⁰⁵ A korai időszokról viszonylag kevés szó esik a német szakirodalomban, aminek alapvető oka a viszonylag szűkös forrásanyag,¹⁰⁶ ugyanakkor az általam talált források további információkat adhatnak.

Az első kezdeményezések egészen 1929-ig nyúlnak vissza, amikor Nürnbergben egy pártnapon vetődött fel az ötlet, hogy létrehozzanak egy az NSLB-hez tartozó müncheni irodát. A korai szerveződést azonban akadályozta a Bajor Néppárt ellenszenva a hitleri programmal

⁹⁹ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 126.

¹⁰⁰ Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 239.

¹⁰¹ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 7.

¹⁰² Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 97–98.

¹⁰³ Az egyház szerepének visszaszorításáról az iskolai életben lásd bővebben: Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 129–212.

¹⁰⁴ Adolf Wagner 1890–1944: Első világháborús veterán, aki már a korai időszakban csatlakozott a nemzetiszocialista mozgalomhoz (*Historisches Lexikon Bayerns* [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Gau_\(NSDAP\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Gau_(NSDAP)) letöltés: 2020. jan. 30.).

¹⁰⁵ Patet: *Der nationalsozialistische Lehrerbund*, 208.

¹⁰⁶ Finger: *Der Nationalsozialistische Lehrerbund*, 227.

szemben, így a létrejött kis csoport elsősorban propaganda- és plakátkampányt folytatott. A néptanítóknak szóló első nyílt eseményre 1931. április 27-én került sor, ott Schemm tartott előadást az NSLB-ről, körülbelül negyven főnek. A következő, már a nemzetiszocialista 1933-as januári hatalomátvétel utáni előadóestet 1933. április 3-án rendezték, és a forrás megjegyzi, hogy az teljesen más hangulatban telt, mint a két évvel korábbi. Ezen az eseményen hatalmas lelkesedéssel élte Schemm beszédét az összegyűlt körülbelül 1200 népiskolai tanító. Ekkor Schemm már Bajor Kultuszminiszterként állt a tömeg elé, és ahogy a forrás fogalmaz, a tömeg örvendezett, mivel a nemzetiszocialista forradalom megnyitotta az utat a szabad tanítói pálya előtt (arra, hogy ez mit jelent, nem tér ki a szöveg).¹⁰⁷ A forrás (mivel nemzetiszocialista szemszögből készült) persze meglehetősen elfogult, hiszen a lelkesedés motívumai sokfélék lehettek. A hatalomátvételt követő időszakban az NSLB megnyithatta új tagházát, ami a Luisenstrasse 29. szám alatt egy nagy épületet jelentett, ahol „lelkesen” folytatták az elkezdett munkát a szervezet tagjai, ez élénk „reklám”- (azaz propaganda-) tevékenységben és szervezési feladatokban nyilvánult meg. A *gau* egyik vezető személye úgy fogalmaz: ez egy olyan ház, ahol a munka könnyű és kellemes a tagoknak, s munkájukkal a müncheni tanítók által régóta várt célt valósítanak meg.¹⁰⁸ A szervezési feladatok 1934-től váltak hangsúlyossá, ahogy az NSLB megkezdte a népiskolai tanítók ideológiai átképzését, miután erről Schemm és Bauer az NSLB és BLV kapcsolatának rendezése során megállapodott.¹⁰⁹ Ez egyébként igen korai időpontnak számít, ugyanis a birodalom többi területén a tömeges képzések csak 1935-től indultak meg.¹¹⁰ A München központú *gau*hoz 37 kerületet rendeltek, illetve az összes oktatási intézményt az óvodáktól az egyetemekig.¹¹¹ A fenti leírásból úgy tűnhet tehát, hogy az NSLB dinamikus és könnyedén építette ki szervezetét Münchenben és környékén, azonban ha összevetjük a fentieket más, szintén az NSLB müncheni irodájából fellelhető forrásokkal, már árnyaltabb képet kapunk. Például a müncheni iroda alá tartozó kerületekből érkező jelentések beszámolnak a problémákról, és általában aggodalmaknak adnak hangot: a népiskolai tanítók többsége nem tagja az NSLB-nek, a tanítók egy része, aki belépett az NSLB-be, azon gondolkodik, hogy kilép,¹¹² az iskolákban nem érvényesülnek a nemzetiszocialista ideológiai szempontok az oktatás során, nem megfelelő a szakmai oktatás, ellentét van a fiatal és az idősebb tanítók között.¹¹³ Ezek a problémák, amelyek hátráltatták az NSLB szervezeti kiépülését és gördülékeny munkáját, világosan visszavezethetők az NSLB és BLV közti konkurenciaharcra, illetve az iskolák felekezeti jellegére.

A konkurenciaharc azonban nem hátráltatta az állami felügyelet kiépülését, amely szintén az NSLB állam által meghatározott egyik feladata volt,¹¹⁴ s mivel 1933 után sokan léptek be az NSLB-be (ami nem jelentette azonnal, hogy kiléptek a régi szervezeteikből),¹¹⁵ ez

¹⁰⁷ Die Entwicklung des N.S.Lehrerbundes im Gau München–Oberbayern. StAM III. 3.6.1.2. 981. 112–113. München (évszám nélkül).

¹⁰⁸ Bericht über die Besprechung der Münchner Vertrauensleute des NSLB an 18. Okt. 1934. im Bundeshaus. StAM III. 3.6.1.2. 981. 190–192. 1934. München.

¹⁰⁹ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 117.

¹¹⁰ Patet: *Der nationalsozialistische Lehrerbund*, 225.

¹¹¹ Bericht über die Besprechung der Münchner Vertrauensleute des NSLB an 18. Okt. 1934. im Bundeshaus. StAM III. 3.6.1.2. 981. 190–192. 1934. München.

¹¹² Bericht. StAM III. 3.6.1.2. 981. 116–117. 1934. München.

¹¹³ Bericht über die Besprechung der Münchner Vertrauensleute des NSLB an 18. Okt. 1934. im Bundeshaus. StAM III. 3.6.1.2. 981. 190–192. 1934. München.

¹¹⁴ Pine: *Education in Nazi Germany*, 18.

¹¹⁵ Ezt a források kettős tagságnak nevezik. Az NSLB szemszögből fogalmazott forrásokban komoly problémaként írják le a jelenséget.

könnyen kivitelezhető volt. Így az egyének számára hamar megszűnt az ellenállás lehetősége.¹¹⁶ Az ellenőrzés és az ideológiai szempontoknak való megfelelés kényszere már a taggá válási folyamat legelején elkezdődött. Ekkor egy kérdőívet töltettek ki a jelentkezővel, amely többek között rákérdezett az alapadatokon túl a személy ideológiai ismereteire, a háborús múltra és a szülők, nagyszülők származására.¹¹⁷ Ez a kérdőív összhangban állt az 1933. április 7-én elfogadott törvénnyel, amely a zsidó származásúak kizárását célozta a köztisztviselői állásokból (ez vonatkozott a népiskolai tanítókra is).¹¹⁸ Hasonló célt szolgált az a központi utasítás, amely az oktatási kerületek vezetőit szólította fel, hogy részletes családfakutatást végezzenek a szükséges személyeknél.¹¹⁹ A felügyelet további kiépülését jelentette az, hogy központi utasítás szerint a tanítókról olyan jelentéseket kellett készíteni, amelyek az esetleges külföldi kapcsolataikat vázolják fel,¹²⁰ illetve politikai hangulatbeszámolókat kellett írni a tanítókról, amelyek „minden kérdéskörre kiterjednek”.¹²¹ Ezek a riportok a kinevezések és az előléptetések alapját képezték.¹²² Mindemellett kívülről az iskolákba helyezett vezető tanítók dolgoztak a tanítókkal, illetve kiöregedett barnaingesek¹²³ is gyakran vállaltak iskolákban állást, ami tovább fokozta a felügyeletet.¹²⁴ Erős volt az iskolaigazgatók tekintélye, akik az 1933-as hatalomváltás utáni személycserék következtében többnyire rendszerhűek voltak, amire egy már fentebb említett utasítás is kitér.¹²⁵ Érdemes azonban azt is megjegyezni, hogy a népiskolai tanítókra nemcsak felülről, állami szintről nehezedett felügyeleti nyomás, de a kollégáikkal való kapcsolatuk tekintetében is kényszerhelyzetben voltak. Nem tudhatták, melyik kollégájuk elkötelezett nemzetiszocialista, és így egy rossz mondatukért akár bepanaszolhatja őket. Ahogy a tanulói előtt is oda kellett figyelniük, hogyan fogalmazzák meg mondanivalójukat.¹²⁶

A felügyelet mellett az NSLB másik fő célja a népiskolai tanítók ideológiai és világnézeti átnevelése volt,¹²⁷ az új tanítói szellem megteremtése és ezzel az ideológia átvitele a „népközösségbe”, azaz az ifjúság megnyerése a rendszer számára.¹²⁸ Ennek eléréséhez az NSLB minden lehetséges támogatást megkapott az államtól, ami elsősorban a kiadói jogokban öltött testet.¹²⁹ 1933 után sorra jelentek meg a nemzetiszocialista ideológiát hirdető újságok (a leghíresebb az *Allgemeine Deutsche Lehrerzeitung*) állami és helyi szinten, a külön kiadványok (például: „A horogkereszt 5000 éve”), illetve a rádió és film műsorok, amelyek a tanítók befolyásolását célozták.¹³⁰ Az új eszme középpontjában a katonai nevelés, a testmozgás és a fizikai munka elsőbbsége állt, ennek szellemében indultak meg az első átnevelő képzé-

¹¹⁶ Evans: *A Harmadik Birodalom hatalmon*, 266.

¹¹⁷ Cím nélküli kérdőív. StAM III. 3.6.1.4. 994. 279–280. 1933. München.

¹¹⁸ Evans: *A Harmadik Birodalom hatalmon*, 267.

¹¹⁹ Richtlinien. StAM III. 3.6.1.1. 980. 24. 1933. München.

¹²⁰ Richtlinien. StAM III. 3.6.1.3. 984. 302. 1936. München.

¹²¹ Richtlinien. StAM III. 3.6.1.3. 984. 98. 1937. München.

¹²² Pine: *Education in Nazi Germany*, 18.

¹²³ Az NSDAP félkatonai szervezetének tagjai, az SA barna egyenruhájáról kapták ezt a nevet.

¹²⁴ Richtlinien. StAM III. 3.6.1.1. 980. 42. München. [évszám nélkül]; Evans: *A Harmadik Birodalom hatalmon*, 270.

¹²⁵ Evans: *A Harmadik Birodalom hatalmon*, 270.

¹²⁶ Evans: *A Harmadik Birodalom hatalmon*, 268.

¹²⁷ Pine: *Education in Nazi Germany*, 19.

¹²⁸ Finger, Jürgen: *Schule und Lehrer. Eine „Revolution“ mit Hindernissen?* In: Cramel-Fürtig, Michael – Gotto, Bernhard (Hg.): „Machtergreifung“ in Augsburg. Anfänge der NS-Diktatur 1933–1937. Augsburg, 2008. 114.

¹²⁹ Pine: *Education in Nazi Germany*, 18.

¹³⁰ Evans: *A Harmadik Birodalom hatalmon*, 264.

sek, majd később táborok is a néptanítók számára, amelyeken a részvétel természetesen kötelező volt.¹³¹ Ez a folyamat azonban a különböző országrészekben eltérően játszódtott le, egyes területeken az átnevelő táborok kaptak nagyobb hangsúlyt, míg máshol a képzési esetek, azaz ideológiai előadások játszották a főszerepet. A müncheni *gau* területén az általános irányelveket kinyilatkoztató központi utasítások maradtak fenn: a nemzetiszocialista alapon történő szervezeti élet (ez az NSLB tagok mindennapjaira vonatkozik) vagy a vezérelv,¹³² illetve a testedzés fontosságát hangsúlyozó dokumentumok.¹³³ Emellett hangsúlyosan jelent meg a szakiskolai tanárképzés és a szakiskolai oktatás kérdése, de ennek tárgyalása kívül esik a jelen dolgozat témakörén. Külön utasítás szólt a művészeti oktatás fontosságáról és annak ideológiai követelményeiről (ez nem meglepő annak tükrében, hogy Hitler a művészetek kedvelője volt).¹³⁴ Az elméleti keretek mellett azonban sok konkrét eseményről is fennmaradt jelentés, így részben rekonstruálható, hogy milyen elfoglaltságokkal járt az NSLB tagság. Az első programok 1934-ben jelentek meg, hiszen 1934 elején egyezett meg Schemm Bauerrel, hogy bár a BLV önálló maradhat, az ideológiai képzés az NSLB kezében összpontosul.¹³⁵ Az első „politikai képzés est”-et így 1934. február 27-én rendezték meg, mindösszesen 170 NSLB taggal, ahol a *gau* és a kerületek vezetői tartottak előadást a nemzetiszocialista néptanítóról, szóba került a régi hősök tisztelete, a test edzésének fontossága és a népközösség hangsúlyozása.¹³⁶ Az 1934-es év további eseményei teljes mértékben rekonstruálhatók, ezt az 1. számú táblázat foglalja össze.¹³⁷

Időpont (1934)	Esemény
március 16.	Szülői és tanítói találkozó (téma: kármegelőzés, iskolai élet, Saar-vidék)
május 4.	Párttalálkozó, szónok: Bauer
május 7.	Párttalálkozó: Hitlerjugend és az iskola (szónok: Schemm)
május 16.	Párttalálkozó
június 8.	cirkusz, szabadidős találkozó (Schemm és Rust is részt vesz rajta)
június 30.	nagy nyári találkozó
október 20.	Odeon téri nemzetiszocialista ünneplés
december 12.	gyűlés, Schemm beszéd
december 15.	nemzetiszocialista ünneplés

1. táblázat:

NSLB programok 1934-ből

Forrás: Bericht über den ersten politischen Schulungsabend. StAM III. 3.6.1.2. 981. 97–98. 1934. München.

Az eseményekhez hozzáfűzi a forrás szerzője, hogy jól működik a közös munka az ifjúsági szervezetek és az NSLB között, hogy a helyi újság példányszáma folyamatosan emelkedik, ahogy a taglétszámuk is 3035-ről 6326-ra az év végére.¹³⁸ Emlékeztetnünk kell azonban a problémákról beszámoló forrásokra, amelyek figyelmeztetnek, hogy e forrás értékelése nem feltétlenül tükrözi a valóságot, miszerint ellentmondásmentesen fejlődött az NSLB. Az 1934-

¹³¹ Finger: *Schule und Lehrer*, 114.¹³² II. Teil der Tagung am Sonntag, 6. Oktober 1935. StAM III. 3.6.1.2. 981. 176. 1935. München.¹³³ Richtlinien. StAM III. 3.6.1.4. 991. 26. 1934. München.¹³⁴ Richtlinien. StAM III. 3.6.1.1. 980. 123. 1935. München.¹³⁵ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 117.¹³⁶ Bericht über den ersten politischen Schulungsabend. StAM III. 3.6.1.2. 981. 97–98. 1934. München.¹³⁷ Bericht über die Tätigkeit im Jahr 1934. StAM III. 3.6.1.2. 981. 92. 1934. München.¹³⁸ Bericht über die Tätigkeit im Jahr 1934. StAM III. 3.6.1.2. 981. 92. 1934. München.

et követő évekről ilyen részletes jelentés nem áll rendelkezésünkre, de konkrét események jelentései fennmaradtak. Ilyen például egy 1935. januári találkozó jegyzőkönyve, ahol az iskolai értékelés és a nemzetiszocializmus kapcsolata volt a téma,¹³⁹ vagy az 1935. novemberi hónap eseményeit rögzítő dokumentum.¹⁴⁰ Az 1936-os források fáklyás menetet,¹⁴¹ illetve egy az „*Esst Kartoffel*” nevet viselő rendezvényt emlegetnek.¹⁴²

Ezek a példák remekül bemutatják, mire helyezték a hangsúlyt helyi szinten az átképzés kapcsán. Egyfelől az NSLB igyekezett megnyerni magának az embereket azzal, hogy nemcsak ideológiai programokat szerveztek, hanem szabadidős tevékenységeket is (lásd az 1934. június 8-i cirkuszt), emellett segélyező akciókat is kezdeményeztek az arra rászorulóknak számára, mint például a téli adománygyűjtést.¹⁴³ Ez a téli segélyakció az új népközösség eszményéhez kapcsolódva bontakozott ki, és a népi összetartozás tudatát igyekezett erősíteni.¹⁴⁴ A cél az volt, hogy a népiskolai tanítók megtanulják, hogy a „mi” fontosabb az „én”-nél.¹⁴⁵ A programok túlnyomó többsége azonban az ideológiai jellegű képzéshez kapcsolódott, amelyek pártrendezvények alkalmával egy-egy szónok beszédének meghallgatását jelentették, illetve olyan képzési estekhez és tanfolyamokhoz kapcsolódtak, ahol egy-egy konkrét témát jártak körbe nemzetiszocialista szemszögből. Ezek a témák általában az ideológiailag kulcsfontosságú területeket érintették, mint a történelmet vagy a biológiát és a faji kérdéseket, ahogy az egy 1935-ös tanfolyam órarendjéből is kiolvasható.¹⁴⁶ A cél ezzel a kételkedők megtörése és a teljes ideológiai elhivatottság elérése volt.¹⁴⁷ A birodalom más részeivel összehasonlítva lényeges különbségeket nem fedezhetünk fel. A módszerek azonosak, általában csak a témák eltérők.¹⁴⁸ Előszeretettel alkalmazott módszer volt átnevelő táborok szervezése, amely egy-két hetes időtartamú elfoglaltságot jelentett nyaranta, ahol katonás fegyelem mellett ideológiai órákon vettek részt a birodalom különböző területeiről érkező népiskolai tanítók. Az elméleti képzésen túl nagy szerepet kapott a katonai ismeretek tanulása és a testedzés is. 1939-re már a tanítók és tanárok kétharmada részt vett ilyen táborban.¹⁴⁹

A női tanítók és diákok megkülönböztetett szerepe

A nemzetiszocialista ideológiában a nemi szerepek erősen elkülönültek, így érdemes kitekintésként külön szólni a női nevelés kérdéséről és a népiskolai tanítónők helyzetéről, amit az is alátámaszt, hogy ez az elkülönítés az általam feldolgozott iratokban is szembetűnő. A kettőt azért szükséges összevonni, mert ellentétben a fiúk nevelésével, ahol az iskolán kívüli nevelésben a Hitlerjugend játszott döntő szerepet, amely élesen elkülönült a népiskolai tanítói szakmától,¹⁵⁰ addig a lányoknál a tanítónők hangsúlyosabb szerepet kaptak az iskolán kívüli nevelésben is. A téma önálló tanulmányt érdemelne, ám a jelen esetben csak a fent

¹³⁹ Bericht. StAM III. 3.6.1.1. 980. 66. 1935. München.

¹⁴⁰ Bericht über die Tätigkeit im Monat November 1935. StAM III. 3.6.1.2. 981. 89. 1935. München.

¹⁴¹ Richtlinien. StAM III. 3.6.1.3. 984. 148. 1936. München.

¹⁴² Richtlinien. StAM III. 3.6.1.3. 984. 99. 1936. München.

¹⁴³ Richtlinien. StAM III. 3.6.1.1. 980. 1935. München.

¹⁴⁴ Németh: *A népi birodalom álma*, 245.

¹⁴⁵ Pine, Lisa: *Creating 'Mothers Of the Nation': Girls' Education in Nazi Germany*. 2015. Table talk: <https://lsbu.academia.edu/LisaPine/Talks>, letöltés: 2018. nov. 25.

¹⁴⁶ Lehrgang für Lehrerinnen. StAM III. 3.6.1.4. 991. 1935. München.

¹⁴⁷ Patet: *Der nationalsozialistische Lehrerbund*, 225.

¹⁴⁸ Vö. például: Patet: *Der NSLB gau Schleswig-Holstein*, 226–232.

¹⁴⁹ Pine: *Education in Nazi Germany*, 19–20.; Finger: *Schule und Lehrer*, 114–115.

¹⁵⁰ A Hitlerjugend működéséről, szerveződéséről lásd bővebben: Lewis: *Hitlerjugend*, id. mű.

már leírt folyamatokhoz szorosan kapcsolódó párhuzamokra és különbségekre igyekeztem rávilágítani.

A nemzetiszocializmusban a nőknek kiemelkedő feladatot szánt Hitler: „A női nevelés határozott célja az anyai hivatásra való nevelés kell hogy legyen”.¹⁵¹ Így a fiatal lányok nevelése egészen kis koruktól kezdődően a házi munkára és a családfenntartásra koncentrált. Ennek megfelelően a középpontban olyan órák és foglalkozások álltak, amelyek a „német faj” fenntartásának „szent” feladatára készítette fel őket. Emellett csak úgy, mint a fiúknál, nagy hangsúlyt kapott a testedzés fontossága, hiszen csak egészséges és életerős német nők szülhetnek meg a nemzetiszocializmus következő generációját.¹⁵² Ebben a feladatban a népiskolai tanítónőknek és az ifjúsági szervezetként működő *Bund Deutscher Madelnek* (BDM, Német Lányok Ligája) fontos szerepet szántak. Bár a rendszer az oktatás terén igyekezett szétválasztani a lányokat és a fiúkat, a tanítói, tanári szervezeten belül ez nem történt meg, így a tanítónők is az NSLB-be kerültek a hatalomátvételt követően. Ennek megfelelően az ideológiai átképzés a fent leírtaknak megfelelően zajlott az ő körükben is. Különbség inkább a nevelés terén mutatkozott, az NSLB-n belül külön osztály foglalkozott a női neveléssel és a tanítónők helyzetével.¹⁵³ Egy 1936-os jelentésből megtudhatjuk, hogy a tanítónők úgy érezték, hátrányos megkülönböztetést szenvednek el több területen is. Például a női tanítók képzését is férfiakra akarták bízni, holott a női nevelés osztálya többször kérvényezte, hogy ezt nőkre bizzák; vagy éppen az a panasz érkezett, hogy csak egy női osztályt indítanak kettő helyet.¹⁵⁴ Mindkét intézkedés háttérében az állhat, hogy a nőket lényegében száműzni akarták az otthonokba, így csökkenteni szerették volna a női dolgozók számát. Ez a célkitűzés azonban nem teljesült, sőt az 1940-es évekre drasztikus tanerőhiány állt elő, amit elsősorban ideiglenes, gyors képzéseken női tanítókkal igyekeztek orvosolni.¹⁵⁵ A jelentés beszámol továbbá arról, hogy a baloldali női tanító szervezeteket 1936 májusára sikeresen felszámolták, és a katolikus tanítónő szervezet is pusztán vallási alapon tudott már működni, ugyanis a személyzeti hivatal vezetője megakadályozta katolikus tanítónők vezető pozíciókba kerülését az NSLB-n belül (ne feledjük, a kettős tagság nem volt tiltott, így fordulhatott elő, hogy egy tanítónő egyszerre volt tagja az NSLB-nek és a katolikus szervezetnek is).¹⁵⁶ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy bár a nők önálló osztállyal rendelkeztek az NSLB-n belül, de szervezeti oldalról nem voltak nagy különbségek a férfi és női tanítók helyzetében.

A nagyobb különbség a BDM és a tanítónők közötti együttműködésben és ez által a lányok ideológiai képzésben mutatkozott. Ugyanis, amíg a népiskolai tanítók és a Hitlerjugend vezetősége között gyakran komoly ellentétek voltak,¹⁵⁷ addig a tanítónők aktívan és konfliktusmentesen tagozódtak be a BDM munkájába.¹⁵⁸ Ezt a közös munkát szabályozó központi iránymutatás kitért minden lényeges elemre. A tanítónőknek többek között részt kellett venniük a BDM szabadidős programjain, „lelkes” tanítói munkaközösséget kellett alkotniuk,

¹⁵¹ Hitler: *Mein Kampf*, 306.

¹⁵² Pine: *Creating 'Mothers Of the Nation'*, id. mű.

¹⁵³ Bericht der Abteilung „Weibl. Erziehung im Gau Mü.-Obb. StAM III. 3.6.1.2. 981. 240–243. 1936. München.

¹⁵⁴ Bericht der Abteilung „Weibl. Erziehung im Gau Mü.-Obb. StAM III. 3.6.1.2. 981. 240–243. 1936. München.

¹⁵⁵ McClelland: *The German experience of professionalization*, 222.

¹⁵⁶ Bericht der Abteilung „Weibl. Erziehung im Gau Mü.-Obb. StAM III. 3.6.1.2. 981. 240–243. 1936. München.

¹⁵⁷ Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 6.

¹⁵⁸ Bericht der Abteilung „Weibl. Erziehung im Gau Mü.-Obb. StAM III. 3.6.1.2. 981. 240–243. 1936. München.

választaniuk kellett egy felügyelőt, aki a BDM tagok ügyeit intézte az iskolában, s a szülők és a BDM vezetősége között kellett közvetíteniük.¹⁵⁹ Az állami felügyelet és az ideológiai oktatás biztosításában is szerepet szántak az elkötelezett BDM-es tanítónőknek, hiszen a fent említett felügyelő feladata volt jelentéseket írni a *gau* vezetőinek, illetve minden olyan „áramlatot” meg kellett fékezniük, amely a BDM céljai ellen hat.¹⁶⁰ Az alapvető ideológiai képzési szempontok is tükröződnek a helyi szervezetekhez küldött dokumentumban: a házimunka tanórai megjelenése,¹⁶¹ a testedzés fontossága,¹⁶² hazafias ünnepségek megfelelő megünneplése és népdalok tanulása,¹⁶³ vagy éppen a biológia és a történelem hangsúlyos szerepe.¹⁶⁴ A fő különbség tehát a férfi és a női tanítók között az volt, hogy a tanítónőknek jobban be kellett avatkozniuk az ideológiai képzés szabadidős részébe is, míg ez a férfiaknál a Hitlerjugend és oktatói feladata volt.

Összegzés

Ezen a ponton érdemes megvizsgálni a professzió kutatás hatalomelméleti irányzatának szemszögéből, hogy miként fonódott össze a népiskolai tanítók társadalmi szerveződése a nemzetiszocialisták hatalomváltásával. A fentiekből jól kirajzolódik, hogy a rendszer vezetői a népiskolai tanítóknak egészen új szerepet szántak az államban. Ideológiai okokból a tanárokat, a gimnáziumokat és a polgári műveltséget háttérbe szorították, és az utóbbi helyébe a testedzés, a faji felsőbbrendűség kultusza lépett, amit a népiskolai tanítóknak kellett közvetíteniük a fiatal generációk felé, hiszen ez az az iskola, amibe minden fiatal járt. Ehhez azonban az államnak a néptanítókat is meg kellett nyernie az ideológiának, amit a fentebb említett képzésekkel és programokkal igyekeztek elérni. A programok és képzések megszervezéséhez szükségük volt egy társadalmi szervezetre, amely összefogja a népiskolai tanítókat. Ezt a feladatot kapta az NSLB. Fontos azonban, hogy a tanítók nyitottsága a plurális szerveződésre, az ideológiához fűződő ambivalens viszonyuk és a hatalmi harcok a különböző pozíciókért ezt a folyamatot jelentősen lassították. Mint láttuk, ez különösen igaz volt Bajorországra, ahol a BLV egészen 1937-ig megtartotta önállóságát. Ezt a képet árnyalja ugyanakkor, hogy már 1933-ban nemzetiszocialista személyek kerültek a BLV élére, így lényegében a legfontosabb feladatát, az ideológiai átképzést már 1934-ben megkezdhetette az NSLB. Érdekes az is, hogy a felekezeti katolikus Bajorország, amely sok kérdéskörben gyakran ellenállt a mindenkor berlini vezetésnek, ebben a kérdésben hamar meghátrált, és a katolikus tanító szervezetek már 1933 nyarán beolvadtak az NSLB-be. Atrocitásokra csak személyi szinten került sor, elsősorban az iskolai élet gyakorlati lépései során, ahol a világnézeti különbségek markánsan a felszínre kerültek a katolikus tanítók és a nemzetiszocializmust követő tanítók és felügyelők között.¹⁶⁵ Azok a szervezetek, amelyek korábban azért jöttek létre, hogy a tanítói professzió érdekeit, problémáit, elvárásait közvetítsék az állam felé, és így egységes fellépésnek adjanak keretet, most átalakultak. Ugyanis a nemzetiszocialisták a saját szervezetü-

¹⁵⁹ Richtlinien zur organischen Zusammenarbeit zwischen Schule und Führung des Bundes deutscher Mädchen. StAM III. 3.6.1.4. 994. 368–373. 1936. München.

¹⁶⁰ Richtlinien zur organischen Zusammenarbeit zwischen Schule und Führung des Bundes deutscher Mädchen. StAM III. 3.6.1.4. 994. 368–373. 1936. München.

¹⁶¹ Ausbildung eine Führerin des BDM. StAM III. 3.6.1.4. 944. 374. 1936. München.

¹⁶² Richtlinien zur organischen Zusammenarbeit zwischen Schule und Führung des Bundes deutscher Mädchen. StAM III. 3.6.1.4. 994. 368–373. 1936. München.

¹⁶³ Richtlinien zur organischen Zusammenarbeit zwischen Schule und Führung des Bundes deutscher Mädchen. StAM III. 3.6.1.4. 994. 368–373. 1936. München.

¹⁶⁴ Lehrgang für Lehrerinnen. StAM III. 3.6.1.4. 991. 55. 1935. München.

¹⁶⁵ Bővebben lásd: Schäffer: *Ein Volk, Ein Reich, Eine Schule*, 129–212.

ket, amelybe minden más tanító szervezetet és ezáltal a népiskolai tanítókat is belekényszerítették, mint hatalmi eszközt használták fel. Többé nem a professzió érdekeit, hanem az állam érdekeit szolgálta a szervezetiség, és így mint felügyelő szerv és a „megfelelő tanítói hozzáállás kialakítója” lépett fel a tanítók életében. Ez éles váltás a korábbi szervezeti funkciókkal szemben. Az NSLB így az állam ideológiai közvetítőjévé és felügyelőjévé vált.

A tanulmány kiinduló pontot kíván nyújtani a nemzetiszocialista hatalomátvétel oktatásra gyakorolt hatásairól szóló vitákhoz, amelyek itthon kevésbé ismertek. További vizsgálatok során érdemes lenne összehasonlítani a tanítók és a tanárok helyzetét és ezáltal a nevelésügy nemzetiszocialista ideológiának való alárendelését a maga teljes folyamatában.